

Економіка

М.І. Ібатуллін,

*кандидат
економічних
наук*

*Національний
університет біоресурсів
і природокористування
України*

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ВІТЧИЗНЯНЕ СЬОГОДЕННЯ

Мета. Розкрити роль і місце інституцій як складової продовольчого ринку і на основі узагальнення зарубіжного досвіду запропонувати способи їх функціонування з урахуванням вітчизняних реалій. **Методи.** Застосовувалися наукові прийоми абстрактно-логічного методу (індукція й дедукція, аналіз і синтез, аналогія і порівняння, нормалізація та моделювання), а також монографічний метод і метод анкетування. **Результати.** Здійснено оцінку зарубіжного досвіду функціонування інституцій продовольчого ринку, представлених громадськими та міжпрофесійними об'єднаннями, як координаторів виробничої і збутової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення їх діяльності в Україні та провідних країнах світу. На основі узагальнення світового досвіду запропоновано способи активізації їх діяльності. **Висновки.** Основою подальшого розвитку інституційного забезпечення є формування відповідної нормативно-правової бази, яка гармонізована з вимогами європейського законодавства, що забезпечить посилення ролі громадських організацій.

Ключові слова: інституція, продовольство, ринок, громадські об'єднання, міжпрофесійне об'єднання.

Інституційне середовище та економічний базис формують комплексний інституційно-економічний механізм регулювання агропродовольчого ринку, який, у свою чергу, передбачає: розробку інструментів регулювання попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства, міжрегіональний товарообмін, регулювання аграрної сфери, що дає змогу формувати стратегічний підхід

у розвитку агропродовольчого ринку.

Інституційно-економічний механізм лібералізації та регулювання торгівлі сільськогосподарськими товарами дає можливість визначити способи і методи досягнення цілей агропродовольчої політики держави, які не суперечать вимогам багатосторонньої торговельної системи СОТ і враховують національні економічні інтереси.

З огляду на різні підходи до визначення інститутів як економічної категорії, запропоновані свого часу У. Нортоном, О. Вільямсоном, Дж. Ходжсоном, Г.Б. Клейнером та іншими дослідниками, інститути розвитку агропродовольчого ринку визначаємо як сукупність норм і правил, що регулюють склад і відносини суб'єктів діяльності в агропродовольчій сфері.

Мета досліджень — здійснити оцінку зарубіжного досвіду функціонування інституційного середовища агропродовольчого ринку і на основі узагальнення запропонувати напрями їх формування в Україні.

Методика досліджень. Застосовувалися наукові прийоми абстрактно-логічного методу (індукція й дедукція, аналіз і синтез, аналогії і порівняння, нормалізації та моделювання), а також монографічний метод і метод анкетування.

Результати досліджень. Інституційний розвиток у сучасних умовах є пріоритетним напрямом удосконалення системи управління АПК і передбачає впорядкування, координацію та розробку дій з ефективного використання сукупності формальних і неформальних правил та норм (законів, положень, кодексів поведінки, звичаїв), взаємозв'язків і взаємодій, що містять умови проведення й обмеження економічної діяльності на агропродовольчому ринку. З огляду на це інституційний розвиток агропродовольчого ринку має базуватися на таких принципах: системності організаційних та інституційних перетворень у всіх ланках функціонування ринку і на всіх рівнях; збалансованості інститутів, що забезпечують розвиток системи регулювання агропродовольчих ринків; створення комплексної інформаційної забезпеченості системи управління та надійного зворотного зв'язку.

Щодо нормативно-правового забезпечення функціонування агропродовольчого ринку у провідних країнах, то тут важливе місце відводиться регулюванню сфери виробництва і збуту сільськогосподарської продукції. Так, у Канаді ухвалено ряд законів про збут сільгосппродукції.

Відповідно до закону про купівлю-продаж сільгосппродукції було створено Національну раду з сільськогосподарської продукції (Agricultural Products Board), яка діє на національному та провінційному рівнях. Виконавчим органом є Національне агентство з сільськогосподарської продукції.

Відповідно до законів про збут усі виплати первинним виробникам, пов'язані

з реалізацією їх продукції, мають бути узгоджені з керуючим Національною радою. Згідно із законами про збут сільгосппродукції всередині провінцій і на експорт на раду або агентство можуть бути покладені обов'язки з контролю і регулювання збуту будь-якого виду сільськогосподарської продукції [2].

У законах про стандарти передбачено встановлення національних стандартів на сільгосппродукцію, регулювання правил міжнародної та внутрішньої торгівлі. Закони про інспекцію ввезених і вивезених товарів забезпечують захист прав споживачів та інспекторів, встановлення стандартів на сільськогосподарські продукти, надання сертифіката із зазначенням типу, розміру, якості продукту, яким він має відповідати. На виробників, що поставляють неякісну продукцію, накладають штраф, а в ряді випадків вони потрапляють під суд.

Закони про інспекцію і продаж насіння забезпечують дотримання правил ввезення або вивезення його з Канади, встановлюють, за яких обставин це насіння може використовуватися. Закони про збут зернових передбачують регулювання внутрішнього і зовнішнього ринків цієї продукції. Головною установою, що координує збут зернових, є Рада із зерна, на яку покладено: загальний нагляд за якістю та перевезенням зерна, визначення його сортності, організацію контролю за діяльністю зернових бірж, дотриманням умов зберігання, транспортування і продажу зерна, випуск ліцензій для власників елеваторів, управління фондом коштів для стабілізації доходів виробників зернових та олійних культур [3].

У законах про збут молочної продукції передбачено встановлення національних стандартів щодо її якості: наведено визначення того чи іншого продукту; умови і терміни збуту молочних продуктів; визначено специфіку пакування молочних продуктів, використання тари; розмірів премій за якість [1].

У країні створено Раду з молока, основною функцією якої є контроль за переробкою, пакуванням, перевезенням, імпортом та експортом молочних продуктів, виплатами виробникам молока, вершків та іншої продукції з метою стабілізації цін на них.

Закони про збут м'ясної продукції забезпечують правила інспекції м'яса всіх видів і м'ясних консервів, порядок їх пакування і маркування, правила купівлі-продажу, контроль за стандартизацією якості, навантаженням

і збутом м'ясної продукції, отримання сертифіката на м'ясну продукцію [5].

Встановлено, що у Великій Британії закони про збут перед їх затвердженням розглядаються в асоціаціях виробників і споживачів сільгосппродукції. Усі закони, що торкаються інтересів споживачів, розглядаються в Комітеті споживачів й ухвалюються з урахуванням усіх зауважень. Після цього їх розглядає міністр сільського господарства, рибальства і продовольства, а потім парламент.

У Великій Британії діє Закон про збут сільгосппродукції, який націлений на стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції; сприяння у встановленні ринкових цін; прогнозування цін на зернові (на 4 міс. вперед) в основних країнах континентальної Європи; розроблення умов виплати премій (метою є підвищення інтересу виробників до завчасного укладення контрактів на поставання зерна); видання щотижневого бюлетеня про зміну цін на сільгосппродукцію на локальному, національному та світовому рівнях; проведення дослідних робіт з питань, пов'язаних з виробництвом, переробкою та збутом сільгосппродукції; стимулювання за допомогою спеціального преміального фонду укладення фермерами контрактів на реалізацію виробленої ними продукції промислово-торговельними фірмами; здійснення закупівель, зберігання і переробки сільгосппродукції в рамках Єдиної сільськогосподарської політики ЄС [10].

Відповідно до Закону про збут сільгосппродукції створено Продуктову раду, яка координує це питання. Рада діє на національному рівні та на рівні графств і має такі права: визначати умови продажу сільськогосподарської продукції; встановлювати на них мінімальні ціни; здійснювати загальний нагляд за стандартизацією та якістю і перевезенням; надавати фінансову допомогу фермерам, відшкодовуючи витрати зі зберігання і транспортування; укладати договори з переробними підприємствами й торговельними фірмами, фермерами; вести контроль за своєчасним визначенням рівня гарантованих цін залежно від якості та стандарту на вироблену продукцію [4].

У Великій Британії діє ряд законів щодо збуту зернових і тваринницької продукції. Так, закони щодо збуту зернових регулюють його як усередині країни, так і на міжнародному ринку, а також збут зернових через кооперативи, встановлення стандартів якості на зерно.

Закони про збут овочів і фруктів визначають основні канали продажу плодоовочевої продукції фермерами, правила зберігання, транспортування, пакування, інформаційно-рекламної діяльності, що дає змогу випускати продукцію високої якості та скорочувати втрати, встановлювати оптові ціни, а також визначати компенсаційні виплати фермерам за нереалізовану продукцію [8].

Згідно з цим законом розрахунки з виробниками провадяться за живою масою тварин, що є перспективнішим і відповідає інтересам фермерів та переробників.

У комплексі законів про тваринницьку продукцію важливу роль відіграють закони про збут молочної продукції, які забезпечують встановлення стандартів якості на молочні продукти, регулювання цін на молоко (при цьому враховуються кількісні та якісні показники продукції), встановлення квот на молочні продукти, регулювання збуту сиру і технології його виробництва.

У США закони про збут сільськогосподарської продукції зобов'язують Міністерство сільського господарства: сприяти у проведенні наукових досліджень; удосконалювати методи переробки сільгосппродукції, підготовки її до збуту, пакування, зберігання, транспортування, розподілу і продажу; визначати витрати на збут за різними каналами розподілу; вдосконалювати стандарти якості сільгосппродукції та розробляти рекомендації щодо її збуту; брати участь у розробках щодо розширення ринків збуту; збирати інформацію про збут з метою надання підтримки фермерам щодо стабілізації їхніх доходів, про баланс між виробництвом і збутом сільгосппродукції; інспектувати, класифікувати, визначати кількість та умови збуту сільськогосподарських продуктів на користь торговельної діяльності; брати участь у поліпшенні роботи транспортних служб; збирати, обробляти й узагальнювати статистичні дані про збут [7].

Чинні закони забезпечують співробітництво Міністерства сільського господарства з державними агентствами, приватними науково-дослідними і споживчими організаціями, радами, асоціаціями, агентствами, що займаються виробництвом, транспортуванням, переробкою, збутом агропродовольства. Закони дають право міністру укладати контракти з агентствами, приватними фірмами, інститутами з переробки і збуту, виробництва та транспортування сільгосппродукції;

інспектувати, класифікувати технічний персонал протягом року та ін.

Законодавчі акти надають права Раді з м'яса великої рогатої худоби призначати виконавчий комітет; проводити референдуми серед виробників про діяльність ради; вимагати від міністра встановлення процедури проведення референдуму (регламент вважається схваленим, коли за нього проголосувало 50% виробників) [6].

Отже, можна зробити висновок, що в таких країнах як Канада, США, Велика Британія розвинені інституційні основи функціонування агропродовольчого ринку, велика увага приділяється нормативно-правовому забезпеченню у сфері виробництва і збуту продукції.

Стосовно інституційних засад функціонування національного агропродовольчого ринку в Україні можна стверджувати, що основні інститути аграрної сфери розбалансовані, чим пояснюється нестійкий стан економіки АПК і стримування його розвитку.

Як свідчать проведені дослідження, більшість громадських організацій є недостатньо результативними. Слабкими сторонами функціональної діяльності об'єднань можна назвати: дублювання частини функцій всіма групами; наявність зайвих функцій, які не належать до компетенції конкретного типу об'єднання; наявність функцій, не забезпечених ресурсними механізмами; передбачення видів діяльності, не сумісних з діяльністю членів об'єднань; неузгодження функціональної діяльності об'єднань із зобов'язаннями та відповідальністю їхніх членів [9]. Держава має створити сприятливі умови для перетворення цих професійних об'єднань у міжпрофесійні.

Визнані державними органами професійні об'єднання зобов'язуються перед державою провадити економічну політику, кінцевою метою якої є колективне просування продукції на ринок.

У межах одного продуктивного підкомплексу (ланцюга просування продукції до кінцевого споживача) визнається лише одна міжпрофесійна асоціація.

Міжпрофесійні об'єднання в аграрному секторі, на відміну від перелічених вище типів підприємств, діють виключно в межах міжпрофесійних угод і, неухильно дотримуючись їх, мають право на підтримку держави.

Вкрай несприятлива економічна ситуація, що склалася в аграрному секторі, зумовлює необхідність ухвалення особливих

законодавчо-нормативних актів і здійснення з боку державних органів управління конкретних заходів, які б посилили спроможність товаровиробників обстоювати свої економічні інтереси, дотримуючись при цьому конкуренції у формі, що поширена в країнах ринкової економіки.

Аналіз норм чинного законодавства свідчить, що в Україні немає єдиної концепції законодавчого регулювання діяльності саморегулювальних організацій, а отже, і єдиної моделі саморегулювання. Як уже було зазначено, уніфікованого нормативно-правового акта, який би унормував особливості організації та діяльності саморегулювальних організацій в Україні, ще не ухвалено. Водночас, галузеві нормативні акти, в яких містяться положення про саморегулювальні організації, також не пропонують єдиного підходу до врегулювання їх діяльності.

Сільськогосподарські виробники очікують отримання вигод від об'єднань господарств і підприємств агропродовольчої сфери (тобто господарських об'єднань, що створюються для провадження спільної діяльності з просування сільськогосподарської продукції та продовольства на аграрному ринку. Задоволення цих очікувань означає розвиток самоврядування в економічній діяльності й може бути реалізоване на практиці за умови удосконалення Господарського кодексу України в частині його правового поля.

Тому самоврядні господарські об'єднання підприємств і господарств на противагу професійним об'єднанням тих чи інших фахівців (фізичних осіб), що створюються для захисту інтересів їхніх членів у межах правового поля «Закону України про об'єднання громадян», мають розбудовуватися не на засадах протистояння і захисту від чиновників та агробізнесу, а на засадах господарсько-державного економічного партнерства і демократизації державного управління.

Самоврядні господарські об'єднання в агропродовольчій сфері мають бути, з одного боку, агентами сільгоспвиробників, що надають їм послуги з представництва інтересів перед державою для полегшення доступу до коштів державної підтримки, а також інфраструктурні й маркетингові послуги з просування сільгосппродукції на ринок, а з другого боку, виступати як агенти держави, яким передається частина управлінських повноважень з реалізації державної аграрної політики.

Інституційна система агропродовольчого ринку залежить також від застосовуваних механізмів внутрішнього і зовнішнього регулювання. У сфері внутрішнього регулювання — це насамперед система оподаткування, пільгового кредитування, інвестиційної допомоги та ін.

У сфері зовнішнього регулювання — це система тарифного квотування, митно-тарифного регулювання та ін. Найбільше значення має активізація організацій виробників і переробників продукції, які мають повною мірою використовувати надані їм можливості.

Висновки

В Україні на національному і регіональному рівнях переважно сформовано нормативно-правову базу, що орієнтується передусім на збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, однак меншою мірою — на регулювання її збуту за низької активності об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у цих процесах. Як переконує досвід

країн світу, ефективний розвиток агропродовольчого ринку має базуватися на інституціональній основі, яка передбачає, крім розвинутої нормативно-правової системи, біржі, посередницькі та оптові продовольчі ринки, аукціони й інші структури, через які та з участю яких забезпечується рух сільськогосподарської сировини і продовольства.

Бібліографія

1. Дихтль Е. Практический маркетинг: учеб. пособие/Е. Дихтль, Х. Хершген; под ред. И.С. Минко; пер. с нем. — М.: Высшая шк., ИНФРА—М, 1996. — 393 с.
2. Кропивко М.Ф. Розвиток самоврядування в агропродовольчій сфері: (проблемне питання)/М.Ф. Кропивко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 55 с.
3. Лужанська Т. Професійні громадські організації в аграрному секторі економіки України: проблеми розвитку/Т. Лужанська//Актуальні питання аграрної політики. — 2005. — С.55–98.
4. Папцов А.Г. Економіка аграрного сектора развитих стран в условиях мирового продовольственного кризиса/А.Г. Папцов. — М.: Гриф и К, 2009. — 288 с.
5. Правові основи формування та функціонування професійних об'єднань в агропродовольчій сфері/М.А. Міненко//Економіка АПК. — 2007. — № 1. — С. 69–72.

6. Рылько Д. Проблемы и противоречия развития мировой агропродовольственной системы/ Д. Рылько, В. Демьяненко//Мировая экономика и международ. отношения. — 2000. — № 8. — С. 47–53.
7. Цимбал В.О. З досвіду кооперативних законодавств країн з розвинутою ринковою економікою/ В.О. Цимбал//Інноваційна економіка. — 2010. — № 4. — С. 282–286.
8. Черняков Б.А. Калифорнийская модель аграрного сектора США/ Б.А. Черняков. — М.: Изд-во «Энциклопедия российских деревень» ВИИПИ им. А.А. Никонова, 2007. — 396 с.
9. Шевлягина Е.А. Новые направления развития продовольственного рынка в мире и в США/Е.А. Шевлягина//США — Канада: экономика, политика, культура. — 2007. — № 11. — С. 113–127.
10. Farmer Cooperative Statistics 2005. RBS Service Report 46//Washington, D.C.: USDA, 2004. — 124 p.

Надійшла 10.08.2015.